
11. MWANZO – Sura ya Kumi

"Sasa hivi ndivyo vizazi vya wana wa Nuhu"

MAENDELEO YA MATAIFA NA KUPUNGUA KWA UKWELI Mwanzo 10:1 - 11:9

Sehemu hii ya Mwanzo inawasilisha kile kinachoonekana kuwa mfululizo usiovutia zaidi wa jedwali za nasaba. Hata hivyo, uchunguzi wa kina utasababisha ukweli wa kina kujitokeza. Kwanza, angalia jinsi wazao wa Yafethi na Hamu wanavyopewa kabla ya wale wa Shemu. Mungu anawambia nini? Kwamba bora zaidi huhifadhiwa hadi mwisho? Hakika hilo litakuwa kweli kwetu ikiwa tutafanya mapenzi Yake. Mungu hasasahau mpango Wake, wala hatauweka kando, ingawa wanadamu wanajishughulisha sana katika kukuza ukuu na nguvu zao binafsi kiasi kwamba kusudi la Mungu limefichwa kutoka katika mtazamo, au kufutwa. Kwa kweli, mipango na matamano ya wanadamu na mataifa mara nyingi hutumiwa na Mungu kukamilisha kusudi Lake.

Ukweli huu unaonyeshwa vizuri na jedwali hizi za nasaba. Ufunguo wa sehemu hii ya Mwanzo unafunuliwa katika Kumbukumbu la Torati 32:8,9 ambapo Musa anasema kwamba mpango wa Mungu katika kuwatenganisha wana wa Nuhu katika mataifa kama ilivyoandikwa hapa, ulikuwa kwa lengo la kusudi Lake na Ibrahimu, ambaye bado hajazaliwa. Anatangaza: "Aliweka mipaka ya watu kulingana na hesabu ya wana wa Israeli. Kwa maana sehemu ya Bwana ni watu wake; Yakobo ni kura ya urithi wake" (Kum. 32:8). Familia ya Israeli ilikuwa na idadi ya sabini alipoingia Misri (Mwa. 46:27), na hapa, katika Mwanzo 10, familia ya mataifa pia ilikuwa na idadi ya sabini kwa jumla: kumi na nne kwa Yafethi; thelathini kwa Hamu; ishirini na sita kwa Shemu.

Israeli ilipaswa kuwa njia ya neema ya Mungu kwa mataifa yote, lakini walishindwa kutii mahitaji (Yer. 13:11). Israeli iliposhindwa, Bwana Yesu aliwatumia wanafunzi sabini kuhubiri (Luka 10:1), kulingana na mpangilio wa nambari wa Mwanzo, inaonekana kuonyesha kwamba kuhubiriwa kwa Injili kwa watu wote kulikuwa karibu kuanzishwa (tazama pia Kutoka 15:27). Wakati utafika ambapo watakatifu wasiokufa watatumwa kwa mataifa yote kutangaza Injili ya baraka, idadi yao ya mfano ikiwa sabini. Zaidi ya hayo, tazama jinsi lugha yenyewe ya Mwanzo 10:5 inavyorudiwa na Mfunuzi katika Ufu. 10:11 katika kutabiri mahubiri ya baadaye ya Ukweli kwa Mataifa.

Wakati huo huo, jedwali za nasaba za sehemu iliyo mbele yetu zinafunua jinsi makundi mawili makubwa ya mataifa yaliyotajwa kwa mara ya kwanza (yale ya Yafethi na Hamu) yalivyokaa kaskazini na kusini mwa Palestina mtawalia, huku Shemu akitoa baraka katikati. Ndivyo itakavyokuwa katika siku zijazo (Isa. 19:24-25). Lakini kama kumbukumbu ya Shemu ilivyoelezwa mwisho katika jedwali hizi, ndivyo baraka iliyoahidiwa inavyosubiri wakati ujao. Kumbukumbu hizi za zamani zinatutambulisha kwenye makaburi yaliyojaa watu wa historia. Wapo wafalme na watu wa kawaida, watu wenye hekima na wapumbavu, mashujaa na waoga, wakandamizaji na waliokandamizwa. Maisha yao yanawakilisha rekodi ya huduma ya uaminifu au ya fursa iliyotumika vibaya. Sifa yao maishani haileti mema katika kifo; lakini kile ambacho wakati ujao unamaanisha yote. Karne huja na kupita, lakini katika hizo zote kusudi la Yahweh linatimizwa. Hapo awali wote walikuwa na fursa sawa ya kumtumikia, kwani Yahweh alifanya agano na Nuhu na wale waliokuwa naye ndani ya Safina; lakini baadaye, "walipomjua Mungu, hawakumtukua kama Mungu, wala hawakumshukuru; bali walijivuna katika mawazo yao, na mioyo yao yenye ujinga ikatiwa giza. Wakijidai

kuwa wenye hekima, wakawa wapumbavu, wakaubadili utukufu wa Mungu asiyeharibika kuwa mfano wa mwanadamu aharibikaye, na ndege, na wanyama wenye miguu minne, na vitambaavyo ... Na kama walivyokataa kumjua Mungu, Mungu aliwaacha wafuate akili zao zisizofaa, wayafanye yasiyowafaa" (Rum. 1:21-23,28).

VIZAZI VYA WANA WA NUHU

Uzao wa Yafethi — mstari 1-5

Uzao wa Yafethi umerekodiwa kwa ufupi; mataifa kumi na nne yalitokana na mwana huyu wa Nuhu. Walipanua mali zao, kama ilivyotabiriwa, katika sehemu ya kwanza ya baraka ya kinabii iliyotolewa kwa Yafethi. Wakimiliki nchi upande wa kaskazini, baadaye walihamia magharibi na mashariki mwa Ulaya.

MSTARI 1

"Sasa, hivi ndivyo vizazi" — Tazama maelezo kwenye sura ya 5:1.

"Na wakazaliwa wana baada ya gharika" — Inaonyesha maendeleo ya maagizo ya kimungu aliyopewa Nuhu katika sura ya 9:17, "wenye mwili wote". Kwa hiyo, uzao wa Nuhu umehifadhiwa katika wajukuu zake, na kusudi la Yahweh linaendelea.

Isivyo bahati, mtazamo wa uaminifu wa Nuhu haukudumishwa katika uzao wake, kama ilivyoonyeshwa katika sura ya 9:19-29, lakini hapa zimeorodheshwa kwa madhumuni ya mpangilio wa nyakati.

MSTARI 2

"Wa wana wa Nuhu, Shemu, Hamu, na Yafethi:" — Tazama maelezo kwenye sura ya 9:18.

"Wana wa Yafethi" — Kwa kuwa alikuwa "mkubwa" (Mwa. 10:21), inafaa kwamba rekodi ya wazao wake iorodheshwe kwanza.

"Gomeri" Jina lake linamaanisha Kukamilika (Nguvu). Josephus anamtambulisha Gomeri na Wagala wa Ulaya magharibi. Kwa wengine, Gomeri anatambulishwa na Gamir wa maandishi ya Waashuru, Wacimmerian wa Wagiriki, mababu wa Waselti. Waliishi Ufaransa, Skandinavia, n.k. Inapendekezwa kwamba jina hilo linasalia katika jina la kikabila la watu wa Wales, *Cymru*. Gomeri anatajwa katika Ezeieli 38:6.

"Magogi" Maana ya jina lake imetolewa na Wanafunzi wa Biblia wa Kiingereza na Kiebrania kama ikimaanisha Kutoka juu, ikimaanisha ukuu. Wamagogi wametambuliwa na Waskiti waliohamia kaskazini hadi Georgia kusini mwa Urusi, na kutoka hapo hadi Ulaya ya Kati (tazama Elpis Israel, uk. 427-428; Eze. 38:2).

"Madai" Wamedi, walioishi mashariki mwa Mesopotamia, na baadaye, kwa kushirikiana na Waajemi, walijenga himaya ya dunia.

"Javani" *Strong* inatoa maana kama *Effervescent*, hivyo Moto na Amilifu. Kutoka Javani, au Yavani, walikuja Waioni, au Wagiriki, waliojulikana kwa tabia yao ya moto na yenye kung'aa.

"Tubal" Inamaanisha kuletwa. Tazama Mwandiko wa Wanafunzi wa Biblia wa Kiebrania. Wazao wa Tubal walihamia kaskazini na mashariki, ili kuipa jina lao mji wa *Tobolsk* huko Siberia.

"Mesheki" Inamaanisha uimara. Majina Muscovy na Moscow labda yanatokana na Mesheki (Ezeieli 38:3. Tazama Elpis Israel, uk. 422).

"Tiras" Biblia ya Companion inamtambulisha Tiras na Wathracian.

MSTARI 3

"Na wana wa Gomeri; Ashkenazi" Inaashiria Mkusanyaji wa Moto. Bochart inaiweka Ashkenazi katika eneo la Frigia na Bithinia. Wataalamu wa Ashuru wanaihusisha na Asguza ya makaburi, tawi la makabila ya Indo-Germanic. Wafafanuzi wengi wa kisasa wanaihusisha na Ujerumani. Tazama Yer. 51:27.

"Rifathi" Inaashiria Zizi, Josephus anaihusisha Rifathi na Wapaphlagoni. Bochart anaiweka karibu na Bosphorus, kwa msingi wa kufanana kwa jina na mto na wilaya ya eneo hilo.

"Togarma" Inaashiria ngome. Inajulikana kwa usafirishaji wa farasi nje (Ezek. 27:14); iliyoko kaskazini mwa Palestina (Ezek. 38:6). Labda kusini mwa Urusi, Uturuki. Tazama Elpis Israel, uk. 428-429.

MSTARI 4

"Na wana wa Yavani; Elisha" Inamaanisha Kupuuza kwa Mungu. Imetajwa katika Ezekieli 27:7 kama inayoipa Tiro zambarau. Imetambuliwa na wengi kwa Alasia ya vidonge vya Tel-Amarna na na wengine kama Kupro, ambayo zambarau ya Tiro ilikuwa bidhaa yake.

"Tarshishi" Inamaanisha ABeryl. Tartessus, mahali pa kituo cha uchimbaji madini na biashara cha Foinike kusini mwa Uhispania na Uingereza. Mahali penye madini mengi (Yer. 10:9; Eze. 27:12; Isa. 23:1, 6, 10); pwani ya mbali iliyofikiwa na bahari (Isa. 66:19; Zaburi 72:10; Eze. 38:13).

"Kitimu" Inamaanisha Vipele. Imetambuliwa na wengi leo na kusini mwa Italia. Tazama Dan. 11:30; Hes. 24:24).

"Dodanim" Kiebrania katika 1 Nya. 1:7 inatoa hii kama Rodanim. Konsonanti za Kiebrania zinazowakilisha D na R zinafanana sana katika mwonekano, na kosa lingeweza kutokea kwa urahisi katika kuzinakili. Hilo, ni wazi, lilifanyika mahali hapa. Rodanim inatambulika na Rhodes.

MSTARI 5

"Kwa hawa" Kwa hawa wazao kumi na wanne wa Yafethi ambao jina lao linamaanisha Mkuzaji, Wayafethi walipanua mali zao, wakisonga kaskazini na kisha magharibi na mashariki. Kama watu wenye nguvu na maendeleo, walichunguza kwa udadisi nchi zilizokuwa mbele yao, wakipanua mipaka yao walipokuwa wakifanya hivyo.

"Je, visiwa vya Mataifa viligawanyika katika nchi zao?" Hii, bila shaka, ilikuwa baada ya mkanganyiko wa lugha, kufuatia ujenzi wa mnara wa Babeli. Kwa hivyo, sura hii ni ya mabano, na kwa mpangilio inapaswa kufuata mwishoni mwa Sura ya 11:9.

"Imegawanywa": Kiebrania paradi. Tazama maelezo kwenye mstari wa 25.

"Kila mtu kwa ulimi wake, kwa jamaa zake, katika mataifa yake" — Hapa kunapendekezwa maendeleo kutoka kwa usemi, hadi familia, hadi taifa. Kwanza, mkanganyiko wa lugha, kisha mgawanyiko wa rangi (familia), na hatimaye mgawanyiko wa kisiasa (mataifa). Kila moja lilikuwa maendeleo nje ya lingine. Angalia marudio ya kifungu hiki katika Ufu. 5:9; 7:9, ambapo watakatifu wanawakilishwa kama waliotolewa kutoka katika kila "lugha, watu na taifa." Ufunuo unafunua kwamba ingawa watakatifu wameondolewa kutoka kwao, wanatarajiwa kuwashuhudia (Ufu. 11:3). Hatimaye, katika Milenia, watarudishwa mahali ambapo wamechukuliwa ili kuwageuza watu kwenye Ukweli (Ufu. 10:11; 14:6). Wakati huo huo, Mwanzo 10:5 hutoa kutajwa kwa kwanza katika Biblia kwa neno muhimu Goyim, linalotafsiriwa "Mataifa" na "Mataifa".

Wazao wa Hamu — mstari 6-20 Kwa ujumla, ukoo wa Hamu ulichukua sehemu za Afrika, na kwa hiyo ulihamia kusini kutoka makazi ya asili. Wazao wa Hamu walifuata mfano uliowekwa na ukoo wa Kaini: ujenzi wa jiji, dini ya uwongo, nguvu ya upanga. Nimrodi mwenye nguvu (mfano wa Lameki) alitoka katika ukoo huu; na chini ya utawala wake, nguvu na ushawishi wa Hamu ulifikia kilele cha nguvu na uovu. Hata hivyo, laana ilimjia Kanaani, mwanawe, na matukio yaliyofuata yaliwafanya wazao wa Hamu kulaaniwa nayo, kuwa watumwa wa watumwa. Kwa mfano, linganisha utukufu wa Misri ya kale, na uharibifu wake katika enzi za mwisho.

MSTARI 6

"Na wana wa Hamu; Kushi" — Neno hilo linamaanisha Burly. Kutoka Kushi walikuja watu wa Negroid, hasa Waethiopia. Wakushi awali walianzisha mamlaka yao huko Mesopotamia (Mwa. 2:13), kisha wakahamia kusini hadi

Arabia, kaskazini mwa Afrika, na hadi Ethiopia ya sasa. Katika baadhi ya maeneo, Wakushi wanajumuisha watu wa Kiarabu (Hab. 3:7), labda kupitia kuingiliana na kuoana.

"Mizraim" — Inamaanisha Wakandamizaji, kutoka matsowr, kuweka kikomo, kuweka uzio ndani, dhiki, inayotokana na mzizi tsuwr, kukakamaa, kufungia. Neno hilo limetafsiriwa kuwa adui, kuzingira, dhiki. Mitsraim ni jina la Kiebrania la Misri. Aina ya wingi ya jina linalohusiana na Misri ya Juu na ya Chini.

"Phut" — Libya.

"Kanaani" — Inamaanisha Mnyenyekevu, Mfanyabiashara. Wakazi wa Palestina.

MSTARI 7

"Na wana wa Kushi; Seba" — Inaashiria Mlevi. Wasabea wa Afrika Kaskazini; walijulikana kwa umbo lao (Isa. 45:14).

"Havila" — Tazama maelezo, Mwa. 2:11. Havila hapo awali ilikuwa karibu na Caucasus, baadaye inaelezwa kuwa kusini mwa Misri (Mwa. 25:18), ikionyesha mchakato wa uhamiaji kutoka kaskazini hadi kusini.

"Sabtah" — Inaashiria Kukoma. Haijulikani; kama taifa imekoma!

"Raarnah" — Inaashiria Mngurumo.

Imetajwa katika Ezeieli 27:22 kama biashara ya viungo, dhahabu na mawe ya thamani. Raamah inapatikana katika maandishi ya Sheba kama mahali huko Arabia Kusini-Mashariki karibu na Main, inayojulikana kama Regina katika Septuagint na Vulgate (Unger).

"Sheba" — Inaashiria Saba, Kiapo, Utumwa. Hapa imetolewa kama uzao wa Kushi lakini katika mstari wa 28 kama uzao wa Shemu, na katika Mwanzo 25:3 imejumuishwa na Dedani kama inayopitia Keturah. Labda kulikuwa na ndoa za kimtaa. Sheba imetambuliwa kama taifa kubwa la kibiasara huko Kusini-mashariki mwa Arabia, karibu na Yemen. Mji wake mkuu ulikuwa Marib yapata kilomita 72 (maili 45) mashariki mwa mji mkuu wa sasa wa Yemen, si mbali na Aden. Katika nyakati za kale, Sheba ilikuwa ufalme wa viungo vya dunia, na kutoka huko alikuja malkia wake kwa Sulemani, akiwa na baadhi ya bidhaa zake (Ezeieli 27:22; 1 Wafalme 10:1-2).

"Dedani" — Inaashiria Katika Hukumu.

Tazama maelezo kuhusu Sheba. Dedani imetambuliwa kama Muscat huko Arabia (tazama Elpis Israel, uk. 433. Ezeieli 38:13).

Nimrodi Mjenzi wa Kwanza wa Milki — mstari 8-12.

Hislop katika "The Two Babylons" anadai kwamba makosa mengi ya kidini na ya kishirikina yalitokana na Nimrodi. Milki yake ilijumuisha mamlaka ya kisiasa na kidini, kwani alijiweka kama mfalme-mungu wa kwanza. Inadaiwa kwamba alimwoa mama yake Semiramis, na kuanzisha ibada ya Utatu kwa kuchukua nafasi ya baba na mwana, huku mkewe akiwa mtu wa tatu katika umoja, sawa na Roho. Nimrodi alitembea katika njia ya wazao wa Kaini kwa kujenga mji na kuanzisha himaya. Alikamilisha nguvu ya mwili, akifuata mfano uliowekwa na Lameki.

MSTARI 8

"Na Kushi akamzaa Nimrodi" — Usemi huu haumaanishi kwamba Nimrodi alikuwa mzao wa karibu wa Kushi, bali kwamba alikuwa katika ukoo wa Kushi. Baadhi ya matukio yaliyoorodheshwa katika sura hii yalitokea baada ya mkanganyiko wa lugha ulioandikwa katika Mwanzo 11. mstari wa 5. Jina Nimrodi linamaanisha Mwasi, Tutaasi, kutoka maradhi, hadi kuasi. Alielezea roho ya uasi iliyoonyeshwa kwa kujenga mnara wa Babeli. Alikataa mamlaka ya Mungu, akiasi dhidi yake, huku akidhibiti raia wake kwa ukatili.

"Alianza kuwa hodari duniani" — Neno la Kiebrania gibbor, linamaanisha shujaa, shujaa, hodari. Nimrod "alianza" utaratibu wa hivyo kwa kutumia udhalimu usio na huruma juu ya raia wake, na mfano wake umefuatwa na watawala wa Mataifa tangu wakati huo. Kwa kufanya hivyo, alifufua ibada ya shujaa ya watu wa kabla ya gharika, akielezea maelezo ya Mwa. 6:4: "Kulikuwa na majitu duniani katika siku hizo (za Nuhu), na pia baada ya hapo (yaani baada ya Gharika)." Nimrod hakutumia tu mamlaka yasiyo na huruma, bali pia alidai, na kupokea, ibada ya raia wake. Aina hii ya ibada ya kisiasa "ilianza" na Nimrod na itaishia na mtu wa dhambi wa 2 Wathesalonike 2:8.

MSTARI 9

"Alikuwa mwindaji hodari" — Mwindaji hodari. Akawa Shujaa wa Kikosi, si wa wanyama tu, bali pia wa wanadamu, kama ilivyo katika Yer. 16:16; Mika 7:2. Aliwawinda kwa ukatili wale wote waliopinga mapenzi yake, kama Roma imefanya katika vizazi vilivyofuata. Ni muhimu kwamba maandishi yanawaonyesha wafalme wa kale kama wawindaji stadi, ikionyesha kwamba uwezo wao katika kufukuza ulionekana katika utawala wao wa kiserikali. Kama wawindaji hodari, watawala hawa wa Mataifa wanasimama tofauti kabisa na watawala wa Israeli ambao wameteuliwa kama wachungaji wa ufalme.

"Mbele ya Yahweh" — Yaani, machoni Pake, na kinyume cha mapenzi Yake kama kabla ya Gharika (tazama Mwa. 6:11). Hivyo, sifa ya uasi dhidi ya Mungu, ambayo ilianzishwa Edeni kwa kitendo cha nyoka, na kudhihirishwa katika upinzani wa makusudi na wanadamu tangu wakati huo, inaonekana kuwa sifa ya mwili. Katika hili, Nimrod alionyesha maana ya jina lake: Tutaasi.

"Kwa hiyo husemwa, Kama Nimrodi, mwindaji hodari mbele za Yahweh" — Ushujaa na utawala wa Nimrodi ukawa msingi wa ulinganisho, ambao kupitia huo watawala wote waliofuata walilinganishwa, na ubora ambao walitamani.

MSTARI 10

"Na mwanzo wa ufalme wake" — Kama Kaini, Nimrodi alijenga mji (linganisha Mwa. 4:17) ambao ukawa kitovu cha nguvu zake za kidini na kisiasa.

"Ilikuwa Babeli" — Alipojenga Babeli, labda ndiye aliyeanzisha uasi uliosababisha ujenzi wa mnara. Watu walipotawanyika, alianza kupinga lengo la Kimungu kwa kuanzisha jiji lake-himaya. Katika lugha ya Wakaldayo Bab-Hi inaashiria Lango la Mungu, na hivyo mji wa ibada; lakini kwa Kiebrania hii ikawa Mchafuko (Mwa. 11:9). Ilikuwa mji wa kwanza kati ya miji iliyojengwa na Nimrodi, mahali ambapo Danieli alichukuliwa mataka.

"Ereki" — Inamaanisha "mrefu". Warka ya Kisasa, iliyoko yapata kilomita 160 (maili 100) Kusini-magharibi mwa Babeli katika eneo lenye majimaji la Frati.

Hapa magofu ya ziggurat ya kwanza yaligunduliwa, pamoja na ushahidi wa mihuri ya kwanza ya silinda (Finegan, Nuru kutoka Zamani za Kale). Miji minne ambayo Nimrodi alijenga inaeleza uwanda mzima wa maji wa Babeli kati ya Tigri na Frati, katika takriban kilomita 320 za mwisho (maili 200) za mito hii mikubwa kulingana na njia yao ya zamani. Katika maandishi ya kikabari, eneo hilo limegawanywa katika sehemu ya kaskazini inayoitwa Akkad (Akkad), ambapo Babeli na Akkad zilikuwepo; na sehemu ya kusini inayoitwa Sumer, ambapo Ereki ilikuwepo. Eneo hilo liligawanywa kati ya ushawishi wa Wasemiti na Wahamiti. Ereki pia ilijulikana kama Aruk.

"Akkad" — Inamaanisha Giza. Magofu ya leo yanajulikana kama Agade, umbali mfupi kusini-magharibi mwa Baghdad ya kisasa. Katika nyakati za kale sana hili likawa kitovu cha nguvu ya kifalme ya Wahamiti, na eneo lote limepewa jina hilo.

"Kalne" — Inamaanisha Malazi. Mahali pake hapajulikani. Baadhi wameitambua na Nippur, mji muhimu uliochimbwa katikati mwa Babeli; wengine wanaitambua mahali pengine.

"Katika nchi ya Shinari" — Shinari imeunganishwa kwa mizizi ya Kiebrania ikimaanisha Jino la Adui (J. Thomas), na, kwa hivyo, inaashiria nguvu ya nyoka. Babeli ilijengwa juu ya uwanda ambao ulipitia Mto Frati. Inaitwa "nchi ya Shinari," na "uwanda wa Dura" tazama Dan. 1:2; 3:1. Mwa. 11:2; 14:1.

MSTARI 11

"Kutoka katika nchi hiyo alitoka Ashuru" — Njia ya Mto Ashuru inatafsiri hivi: "Alikwenda Ashuru." Kwa hiyo, Nimrodi alipanua utawala wake katika eneo lililo karibu.

"Na akajenga" — Katika Ashuru, kama vile katika Babeli, alijenga miji minne ili kuimarisha mamlaka yake humo.

"Ninawi" — Mji mkuu wa Ashuru, ulioko ukingo wa mashariki wa Mto Tigris kinyume na mji wa kisasa wa Mosul. Jina Ninawi baadaye lilipewa jumba la miji lililokuwa karibu nalo (Yona 1:2; 3:2; 4:11). Maana ya jina hilo imetolewa kama Mahali pa Makao.

"Rehobothi" — Inamaanisha Kuenea miongoni mwa Watu, au Sehemu Pana. Mojawapo ya jumba la miji lililojumuishwa katika Ninawi Kubwa.

Dunia katika siku za Nimrodi ilikuwa imepunguzwa hadi eneo la bonde la Mesopotamia, linalojulikana kama "mwezi wenye rutuba".

"Kala" — Magofu ya kisasa ya Nimrud, yaliyopewa umaarufu na Layard aliyeyachimba mwaka wa 1845. Shalmaneser 1 aliyafanya mahali hapo pawe maarufu katika siku zake, lakini baadaye yalipungua. Ilikuwa hapa ambapo Layard alifunua simba wakubwa wenye mabawa wenye vichwa vya binadamu waliokuwa wakilinda jumba la wafalme wa Ashuru walipokuwa wakiishi katika jiji hili. Hapa pia, ilipatikana Obelisk Nyeusi maarufu ya Shalmaneser III ambayo inaonyesha Yehu wa Israeli, miongoni mwa mateka wengine, wakimletea heshima bwana wake wa Ashuru.

MSTARI 12

"Na Reseni kati ya Ninawi na Kala" — Labda inamaanisha, Chemchemi. Ilikuwa kati ya Ninawi na Kala ambayo miji hiyo ilijumuisha mipaka ya miji mikubwa iliyounda Ninawi Kubwa.

"Huo ni mji mkubwa" — Musa haitengi Kala kwa tofauti hii, bali Ninawi. Miji yote minne imepangwa chini ya jina la jumla na ikawa sehemu ya Ninawi Kubwa ambayo baadaye ikawa jimbo la jiji. Ukuu wa Ninawi ulionyesha ukuu wa Nimrodi, ambaye nguvu na ushawishi wake uliinuliwa machoni pa mwanadamu, lakini si machoni pa Mungu. Mbele Yake maadili ya kibinadamu mara nyingi hubadilishwa: "Kile kinachoheshimiwa sana miongoni mwa wanadamu ni chukizo machoni pa Mungu" (Luka 16:15).

John Thomas anasema: "Ufalme wa Wanadamu ulianzishwa na Nimrodi, mwana wa Kushi, ambaye alikuwa mwana wa Hamu, mwana wa Nuhu. 'Mwanzo wake ulikuwa Babeli, na Ereki, na Akadi, na Kalne, katika nchi ya Shinari. Kutoka nchi hiyo akatoka kwenda Ashuru, akajenga Ninawi, na mji wa Rehobothi, na Kala; na Reseni kati ya Ninawi na Kala; huo ni mji mkubwa' (Mwa. 10:8-12). Nimroudia hii ilikuwa Ufalme wa Wanadamu kwa ukubwa wake wakati wa uhai wa mwanzilishi wake, ikielewa, kama tunavyoona, Babeli na Ashuru. Hizi zilikuwa mizizi na shina lake, ambazo baada ya miaka mingi zilikuja kuwa maarufu kwa nguvu na urefu wake, uzuri wa majani yake, wingi wa matunda yake, na kilele chake kipana; hata mataifa yote yalikuwa na kivuli chini yake, na wakuu wao na watu wakuu walikaa katika matawi, na wote wenye mwili wakashwa humo (Dan. 4:10-12)." (Exposition of Daniel, p. 7).

Wazao wa Hamu (inaendelea) — mstari wa 13-20.

Musa anaendelea na orodha yake ya jamii za giza zilizotoka kwa Hamu, mwana wa Nuhu.

MSTARI 13

Wazao wa Hamu (inaendelea) — mstari wa 13-20.

Musa anaendelea na orodha yake ya jamii za giza zilizotoka kwa Hamu, mwana wa Nuhu.

MSTARI 14

"Pathrusim" — Hawa wanadhaniwa kuwa wakazi wa Pathrusi (Kusini), jina la Misri ya Juu (Isa. 11:11; Yer. 44:1, 15; Eze. 30:14).

"Casluhim" — Hawatambuliki; lakini labda katika Misri ya Juu karibu na Pathrusi.

"(Ambao Wafilisti walitoka)" — Kwingineko (linganisha Kumb. 2:23 na Amosi 9:7), Wafilisti wanasemekana walitoka Kaftori, au Krete; na baadhi ya watu wanadhania kwamba hii ni utata. Herodotus anatangaza kwamba "Wafilisti" waliishi Misri kama wachungaji, na aliwaunganisha na Wahykso ambao baadaye walifukuzwa kutoka Misri na kuishi Ufilisti katika nchi ya Kanaani. Inawezekana kwamba Wafilisti walitoka Kaftori, wakahamia Wakasluhi huko Misri, na kutoka hapo wakahamia kile kilichokuja kujulikana baadaye kama Ufilisti.

"Kaftori" — Inamaanisha Kutofautishwa. Kwa ujumla, inakubaliwa kwamba Kaftori ni Krete. Wafilisti walitoka Krete na kuhamia Misri (Kumb. 2:23; Amosi 9:7), lakini walifukuzwa kutoka huko hadi Palestina (iliyotokana na Wafilisti).

Waakiolojia wanataja kuwasili kwao yapata karne ya kumi na mbili KK, lakini hii haikubaliani na Biblia ambayo inahitaji uwepo wao huko Gerari wakati wa Ibrahimu. Maandiko yanafunua kwamba uhamiaji wa Wafilisti hadi nchi ya Kanaani ulikuwa mapema kuliko ilivyodhaniwa kwa ujumla. Wakrete waliendeleza Utamaduni wa Minoa, aina ya ustaarabu ulioendelea sana. Katika kilele cha mamlaka yao, walitawala Milki iliyoenea na yenye ushawishi.

MSTARI 15

"Na Kanaani akamzaa Sidoni, mzaliwa wake wa kwanza" — Inaashiria Mahali pa Uwindaji. Yezebeli alitoka Sidoni (1 Wafalme 16:31), akileta ushawishi mbaya wa dini yake ya uwongo na isiyo ya maadili.

"Hethi" — Inaashiria Kero, Uoga, na inajulikana kwa wanahistoria kama Wahiti. Walianzisha himaya yenye nguvu huko Asia Ndogo, na pia walipanua ushawishi wao kuelekea kusini hadi nchi ya Kanaani. Ibrahimu alinunua Pango la Makpela kutoka kwa "wana wa Hethi" (Mwa. 23:7), makazi ya Wahiti karibu na Hebroni.

MSTARI 16

"Myebusi" — Inamaanisha Mkanyaga-kanyaga. Baadaye Wayebusi waliteka Yerusalemu, na kuipa jina lao mji (Yos. 15:63; 18:28).

"Mwamori" — Inamaanisha Mzungumzaji. Waamori walikuwa maadui wa Israeli, na wamejumuishwa miongoni mwa mataifa saba ya Kanaani yatakayoangamizwa (Kumb. 7:1).

"Girgasi" — Inamaanisha Mgeni. Tazama Kumb. 7:1.

MSTARI 17

"Wahivi" — Inamaanisha Hema, kijiji. Wahivi walikuwa miongoni mwa mataifa ya Kanaani (Kumb. 7:1), wakiishi kaskazini (Yos. 11:3; Waamuza 3:3; 2 Sam. 24:7).

"Waarki" — Inamaanisha Gnawer. Inawakilisha wakazi wa Tell Arka ya leo, yapata kilomita 129 (maili 80) kaskazini mwa Sidoni chini ya Lebanoni. Imetajwa katika kumbukumbu za Misri (tazama Unger).

"Sinite" — Inamaanisha Thornbush. Inadhaniwa kuwa iko upande wa eneo la Lebanoni. Baadhi hutambua Wasini na Wachina. Tazama Gesenius kwenye Isa. 49:12.

MSTARI 18

"Arvadi" — Inamaanisha Kuyumbayumba. Waliteka kisiwa cha Arvadi, yapata kilomita 3 (maili 2) kutoka ufuo wa Foinike (Ezekieli 27:8-11), ambayo leo inajulikana kama Ruwad. Waarvadi walishiriki katika biashara ya baharini ya Foinike.

"Zemariti" — Inamaanisha Ngozi ya sufu. Huenda walichukua eneo ambalo mji wa kale wa Zemaraimu ulipatikana ndani ya eneo lililopewa Benyamini (Yoshua 18:22).

"Hamati" — Inamaanisha Ngome.

Walianzisha mji wa kale wa Hamathi katika bonde la Orontes, katika Shamu ya juu (linganisha 2 Wafalme 18:34).

"Na baadaye jamaa za Wakanaani zilienea" — Walimiliki maeneo ambayo baadaye waliipa majina yao. "Walienea" wakibeba laana ya Kanaani pamoja nao. Kwa hiyo, walikuwa kama dhambi inayoeneza ushawishi wake kote, na ambayo Ukweli lazima upigane nayo kama vile Israeli walivyofanya dhidi ya Wakanaani wakati Yohana alipowaongoza kuingia katika nchi hiyo.

MSTARI 19

"Na mpaka wa Wakanaani ulikuwa kutoka Sidoni, ukiwa unaelekea Gerari hadi Gaza; ukiwa unaelekea Sodoma, na Gomora, na Adma, na Seboimu, hata Lasha" — Nchi hii baadaye iliahidiwa Ibrahimu. Ni muhimu kwamba Maandiko yanasema kwamba "Wakanaani walikuwamo katika nchi hiyo" Ibrahimu alipoingia humo (Mwa. 12:6), na kwamba picha ya mwisho itakuwa kwamba "siku hiyo hakutakuwa na Mkanaani tena katika nyumba ya Bwana wa majeshi" (Zek. 14:21). Wakanaani wa kale wamewapa nafasi Wakanaani wa kisasa; kwani jina hilo linamaanisha Wafanyabiashara, na lina maana ya kidini, kwani kuna wale leo wanaofanya biashara katika "(miili) na roho za wanadamu" (Ufu. 18:13).

MSTARI 20

"Hao ndio wana wa Hamu, kwa jamaa zao, kwa lugha zao, katika nchi zao, na katika mataifa yao" — Tazama maelezo mstari 5.

Wazao wa Shemu — mstari 21-32 *Umakini mkubwa katika nasaba unamlenga Shemu. Ilhali ukoo wa Yafeti na Hamu unatajwa kwa ufupi na kisha unapuuzwa, ukoo wa Shemu unatolewa kama utangulizi wa maendeleo ya rekodi kuu ya Mwanzo. Mataifa ishirini na sita kutoka Shemu yanatajwa.*

MSTARI 21

"Kwa Shemu pia" — Jina lake linamaanisha Jina, na kupitia kwake wangukuja watu wa Jina hilo.

"Baba wa wana wote wa Eberi" — Eberi ndiye babu wa Waebrania. Mstari huo unatangaza kwamba Waebrania wote ni Wasemiti.

"Ndugu wa Yafethi mkubwa" — Kulingana na maandishi ya Kimasora, huu ndio usomaji sahihi, na sio ule wa **U.V**: "ndugu mkubwa wa Yafethi." Nasaba ya Shemu imetolewa mwisho, ingawa katika orodha ya wana wa Nuhu, yeye ndiye aliyewekwa wa kwanza (Mwa. 6:10). Tumejadili sababu ya hili katika maelezo yetu kuhusu Shemu, katika mstari huo.

MSTARI 22

"Wana wa Shemu; Elamu" — Inamaanisha Nchi ya Milima. Waelamu walikaa nchi iliyo ng'ambo ya Tigri na Frati, ikipakana kaskazini na Ashuru na Media, na kusini na Ghuba ya Uajemi. Mji mkuu wake ulikuwa Susa. Chini ya utawala wa Uajemi ilijulikana kama Shushani. Kedorlaoma mfalme wa Elamu alikuwa mmoja wa wafalme waliovamia nchi ya Kanaani katika siku za Abram.

"Ashuru" — Inamaanisha Kuendelea, Hatua. Wazao wake walikaa nchi ya Ashuru.

"Arfaksadi" — Inamaanisha Kumiminika.

Mwana wa Shemu ambaye Abram alikuja kupitia kwake. Alizaliwa miaka miwili baada ya Gharika. Katika Mto Rufiji jina lake limepewa kama Arfaksadi. Anahusishwa na wilaya ya Kaskazini-mashariki ya Ninawi, Arrapachitis ya wanajiografia wa Kigiriki (Unger).

"Lud" — Labda Walydia wa Asia Ndogo.

"Aramu" — Inamaanisha Kuinuliwa. Hili ni jina la kawaida la Kiebrania la Siria. Lugha iliyozungumzwa huko Syria katika nyakati za kale na ambayo baadaye ilienea hata Palestina, ilijulikana kama Kiaramu, sawa na Kiebrania.

MSTARI 23

"Na wana wa Aramu; Usi" — Inamaanisha Nuru, Sandy. Wazao wake walikaa katika eneo la Waarabu lililokuwa likikaliwa na Waidumea (Omb. 4:21), Wasabea na Wakaldayo (Ayubu 1:15, 17), na Temani karibu na Petra (Ayubu 2:11).

"Hul" — Mzunguko. Haijulikani.

"Gether" — Haijulikani.

"Mash" — Haijulikani. Katika 1 Nyakati 1:17, jina linaonekana kama Mesheki, hivyo hii inaweza kuwa Moscow (Eze. 38:1).

MSTARI 24

"Na Arfaksadi akamzaa Sala" — Inamaanisha Kombora, Mkuki. Pia, anajulikana kama Shela (1 Nyakati 1:18, 24). Akiwa na umri wa miaka thelathini alimzaa Eberi.

"Na Sala akamzaa Eberi" — Inamaanisha Kuvuka. Anadaiwa kuwa mwanzilishi wa kabila la Waebrania.

MSTARI 25

"Na Eberi akazaliwa wana wawili; jina la mmoja aliitwa Pelegi" — Inamaanisha Mgawanyiko. Pelegi ni jina la kawaida la Kiebrania la mifereji ya maji.

"Dunia iligawanyika" Dunia iligawanywa kati ya wana wa Eberi, wazao wa Shemu (Mwa. 10:25). Pelegi akaenda Uru; Yuktani akaenda Nchi ya Ahadi. Kwa hiyo, Abram alipoingia Nchini, Melkizedeki alikuwa kuhani.

"Kwa maana katika siku zake nchi iligawanyika" — Neno kugawanyika limetumika mara tatu katika sura hii: mstari wa 5, 25, 32. Katika mstari wa 5, neno ni paradi na linamaanisha kutawanyika, kutawanyika ilhali katika mstari wa 32 neno ni *cachar* kusafiri, trafiki, biashara.

Hata hivyo, hapa neno tofauti linatumika: palag, ambalo linamaanisha kugawanyika. Ni kwa njia gani dunia iligawanyika katika siku za Pelegi? Hatuambiwi moja kwa moja, lakini kwa hitimisho inaonekana kana kwamba iligawanywa kama nyanja za ushawishi na Pelegi na Yuktani ndugu yake. Pelegi alihamia katika eneo la Babeli, na mzao wake, Tera, akaishi Uru. Yuktani alielekea kile kilichojulikana baadaye kama Nchi ya Ahadi, na akaishi huko. Baadaye, Abram alipoingia katika nchi hiyo, alikutana na Melkizedeki kuhani. Ni wazi, kama kuhani, alikuwa mwamini katika Mungu wa kweli, na aliongoza jamii iliyomwabudu Mungu. Tutajadili jambo hili la kuvutia baadaye, tutakapokuja kutafakari sura ya 14; lakini wakati huohuo katika mstari huu tuna hitimisho la jinsi ilivyowezekana kwa Abram kupata waumini wa kweli huko Yerusalemu, wakati alipotembelea mji huo.

Pia, inaaminika na wengi kwamba wakati huu bara liligawanyika na kuwa mabara mengi madogo. Tukio ambalo wanasayansi wanadai lilichukua mamilioni ya miaka.

"Na jina la ndugu yake lilikuwa Yuktani" — Kumaanisha Kuishi. Uzao wake mwingi unaonyesha makazi baada ya mgawanyiko. Baadhi yao hutambuliwa na makabila yaliyoishi kote Arabia.

MSTARI 26

"Na Yuktani akamzaa Almodadi" — Kumaanisha Mgandamizo. Haijulikani.

"Shelefu" — Kumaanisha Mchoro. Haijulikani.

"Hazarmawethi" — Kumaanisha Kijiji cha Kifo. Haijulikani.

"Yera" — Kumaanisha Mwezi, Mwezi. Haijulikani.

MSTARI 27

"Hadoramu" — Kumaanisha Mwinuko Mrefu. Haijulikani.

"Uzal" — Mamlaka kwa ujumla hutambua Uzal ya kale kama Sanaa, jiji kuu la Yemen.

"Diklah" — Mamlaka yanaamini kwamba wazao wa mwana huyu wa Joktani waliishi Yemen, kidogo upande wa mashariki wa Hejaz.

MSTARI 28

"Obal" — Utambulisho haujulikani.

"Abimael" — Kuashiria Baba ni Mungu. Utambulisho haujulikani.

"Sheba" — Tazama mstari wa 7.

MSTARI 29

"Ophir" — Ikimaanisha Majivu. Maandishi ya Kiarabu yanazungumzia Ofiri kusini-magharibi mwa Arabia; pia kulikuwa na Ofiri nchini India (1 Wafalme 10:22).

"Havilah" —mstari 7. Hii inaashiria ndoa za kimtaa na Wahami.

"Jobab"— Inaashiria Howler. Haijulikani.

MSTARI 30

"Na makao yao yalitoka Mesha" — Mesha inaashiria Ukombozi. Kulikuwa na Mesha ambaye alikuwa mfalme wa Moabu (2 Wafalme 3:4) na inavutia kumtambulisha Mesha na nchi ya Moabu. Hiyo ina maana kwamba tawi moja la familia ya Shemu lilipata njia yake kuelekea Nchi ya Ahadi, huku tawi lingine, kupitia Pelegi, likihamia mashariki ili kuishi Uru wa Wakaldayo. Hilo lingeeleza kwa nini Abram alimkuta Melkizedeki huko Yerusalemu alipohamia Nchi hiyo. Tazama maelezo Mwanzo 14.

"Unapokwenda Safari" — Sephari inaashiria Nambari. "Kuna makubaliano ya jumla kwamba Sephari imehifadhiwa katika mji wa kale wa Zhafar, ambao sasa unatamkwa Isfor, katika jimbo la Hadramut, la Arabia Kusini, si mbali na bandari ya Mirbat" (Unger). Kauli, "unapokwenda" inaonyesha kwamba jedwali la uhamiaji lilikusanywa na mtu katika mpaka wa mashariki wa Nchi ya Ahadi. Orodha kama hiyo ya watu ingeweza kupewa Ibrahim kama nyongeza ya ahadi iliyotolewa kwake, ikionyesha wigo wa eneo lililojumuishwa ndani yake. Kama ndivyo, ingeweza kuhifadhiwa na kukabidhiwa kwa wazao wake, ili itumike na Musa chini ya mwongozo wa Mungu.

"Mlima wa mashariki" — Mlima huu, uliotajwa kuhusiana na mipaka ya Yuktani, unaonyesha kwamba uhamiaji wa makabila ulikuwa kutoka magharibi hadi mashariki, na makazi yalienea kutoka sehemu moja hadi nyingine.

MSTARI 31

"Hawa ndio wana wa Shemu, kwa jamaa zao, kwa lugha zao, katika nchi zao, kwa mataifa yao" — Taarifa iliyoambatanishwa na orodha ya wazao wa Hamu na Yafethi sasa inafupisha ile ya Shemu. Familia ndiyo msingi wa maisha yenye afya ya binadamu, iwe ya nyumbani au ya kitaifa. Ukuaji wa sasa wa talaka, mwelekeo wa mifumo ya kisasa ya elimu ambayo huwa inavunja nidhamu ya familia, kuanzishwa kwa Jimbo la Ustawi ambapo utegemezi wa ushirikiano wa familia huondolewa, yote huwa yanadhoofisha uhusiano wa nyumbani na kuharibu kanuni za nyumba yenye furaha, afya na maisha ya kitaifa. Ukweli huirejesha, na kuunda familia ya Kimungu katika mfumo wa mfumo dume (John Thomas).

MSTARI 32

"Hizi ndizo jamaa za wana wa Nuhu, baada ya vizazi vyao, katika mataifa yao; na kwa hao mataifa yaligawanyika duniani baada ya gharika" — Neno la Kiebrania *cachar* linamaanisha kusafiri, biashara. Tazama maelezo kwenye mstari wa 25. Kulikuwa na mgawanyiko katika mataifa walipokuwa wakitawanyika na kuendeleza biashara na shughuli zao za kimataifa.

Mwanzo wa Ufalme wa Wanadamu

Milki ya Nimrodi iliashiria mwanzo wa Ufalme wa Wanadamu. Kutoka Ararati (Mwa. 8:4), Nuhu na wazao wake walihamia kuelekea Ghuba ya Uajemi, na kisha kuelekea mashariki kando ya hilali yenye rutuba (Mwa. 11:2) ili kujenga Babeli. Rekodi ya Biblia inalingana na utafiti wa akiolojia, kwani hii imethibitisha kwamba Waakadi (Wasemiti) na Wasumeri (Wahami) walihamia kutoka upande wa Ararati hadi Mesopotamia. Hapa Nimrodi alijenga miji yake na kuanzisha himaya yake. Babeli (Babeli) inaashiria Mchafuko, au katika Waakadi, Babili, Lango la Mungu. Iko Kilomita 82 (maili 51) kusini mwa Baghdad. Ereki (Waakadi, Uruk) Warka ya kisasa, iko kilomita 161 (maili 100) kusini mashariki mwa Babeli. Hapa ziggurat ya zamani zaidi imepatikana. Akkad, inayojulikana kama Agade, umbali mfupi kusini magharibi mwa Baghdad ya kisasa, iliipa jina lake Nchi ya Shinari, ambayo inajulikana na wanaakiolojia kama Nchi ya Akkad. Kalne, eneo lisilojulikana; wengine hulitambulisha kama Nippur. Ninawi lilikuwa jiji kubwa linalojumuisha Rehobothi na Kala (Mwa. 10:11,12). Rehobothi, ambayo inaashiria sehemu pana, pia inajulikana kama Rehobothi, au Mitaa ya Jiji (Tazama Mwa. 10:11 mg. na linganisha na Ufu. 11:8).

Sumeri na Akkad

Katika nyakati za kale sana, Mesopotamia (Nchi Kati ya Mito) ilikaliwa na Wahami na Wasemi. Eneo la kwanza lilijulikana kama Sumeri, na lilienea kutoka Baghdad hadi Ghuba ya Uajemi. Akkad (Ufalme wa Kisemiti) ilienea hadi kaskazini mwa Sumeri.

Wasemiria walijiita watu wenye vichwa vyeusi, na labda walikuwa Wahami. Maandishi yao ya kikabari (umbo la kabari) yana tarehe kati ya rekodi za mwanzo kabisa zilizoandikwa na mwanadamu. Walikuwa wa kwanza kujenga ziggurats kwa ajili ya misingi ya mahekalu yao. "Neno la Ashuru-Babiloni ziggurahi linatokana na kitenzi zagaru kinachomaanisha 'kuwa juu au kuinuliwa' (Nuru kutoka Mashariki ya Kale).

Sumer ilijumuisha kundi la majiji-majimbo ya miungu. Nippur ulikuwa mji wa Enlil na Ninlil; Ereki wa Anua na Inanna; Uru wa Nana, mungu wa mwezi, na mkewe Ningal.

Kwa kudhani hitimisho lililo hapo juu la wanaakiolojia kuwa ni kweli, mababu wa Tera, ingawa walikuwa Wasemiti, lazima walielekea kusini hadi eneo la Wahamiti, ambapo waliabudu miungu ya kipagani (Yos. 24:2).

MAKTABA YA MAREJELEO

Genesis Expositor - HP Mansfield

The English and Hebrew Bible Students' - Concordance

Josephus

Strong - Concordance

Elpis Israel - John Thomas

The Companion Bible

Bochart

Septuagint Bible

Vulgate Bible

Bible Dictionary - Unger

The Two Babylons - Hislop

Light from the Ancient Past - Finegan

Exposition of Daniel - John Thomas

Herodotus

MASWALI YA AYA:

1. Wanadamu wamegawanywa katika makundi matatu, taja makundi hayo?
2. Ibrahim alitoka katika familia gani?
3. Bara liligawanywa lini?
4. Kibao cha nne cha Mwanzo kinaanzia wapi?
5. Wachina wanatoka wapi?
6. Waingereza wanatoka wapi?
7. Wafaransa wanatoka wapi?
8. Wajerumani wanatoka wapi?

MASWALI YA INSHA

1. Ni mataifa mangapi yameorodheshwa katika Mwanzo 10; jambo hili lina umuhimu gani?

2. Ukoo wa familia ya Ibrahimu kutoka kwa Nuhu ni upi?
3. Mababu wa Ibrahimu waliishi wapi?
4. Nimrodi alikuwa ni nani?
5. Kangeroo walifikaje Australia kutoka kwenye safina?
6. Watu wa Tanzania wanatoka wapi?
7. Historia ya Ninawi ni ipi?
8. Historia ya Babeli ni ipi?

MASWALI YA MAJADILIANO

1. Baadhi ya majina katika Mwanzo 10 yanapatikana katika Ezekieli 38. Tambua ni yapi na utumie maarifa yako kutoka Mwanzo 10 kutambua mataifa ya Ezekieli 38
2. Melkizedeki alikuwa ni nani?